

אחת הירושות האינטלקטואליות המשמעותיות שהיוונים הורישו למסורת הפילוסופית המערבית היא ההנגדה בין קוסמוס לכאוס. הקוסמוס הינו היקום, אך המשמעות המקורית של המילה ביוונית היא סדר. ואכן, אחת ההנחות היסודיות של כל המערכות הפילוסופיות שפותחו בו ון הייתה, על אף כל ההבדלים האחרים שביניהן, שמאחורי עולם התופעות, שהוא עולם כאוטי (דהיינו, חסר סדר) על פניו, מסתתר לו קוסמוס, סדר, שמהותו תתברר לנו בעזרת החקירה הפילוסופית. הנחה זו המשיכה להתקיים כבסיס לחקירה המדעית והפילוסופית, ודווקא משום מרכזיותה, בורחס הפך אותה לאחת המטרות המועדפות לביקורתו הסקפטית המחודדת. נושא הקוסמוס והכאוס מופיע, אם כן, כעוד אחד מהנושאים הבורחסיאנים החוזרים ונידונים בכפייתיות ביצירתו. בין כתביו הרבים של בורחס, נראה לי שאין אחד מתאים וממצה יותר להבנת גישתו לסוגיה הזאת, מאשר מסה קצרה וגאונית בשם "שפתו האנליטית של ג'והן ווילקינס".

ג'והן ווילקינס (John Wilkins) היה דמות היסטורית אמיתית: מלומד אנגלי ידוע בן המאה השבע עשרה, אשר, בין יתר עיסוקיו, ניסה לפתח שפה מלאכותית, שיהיו לה כל היתרונות של שיטת המספור העשרונית המקובלת. השיטה העשרונית מאפשרת לכתוב את כל המספרים הטבעיים, מאפס ועד אינסוף, על פי חוקיות פשוטה וממצה. כל מספר מקבל את שמו כתוצאה ממיקומו במערכת המספרים, ולצורך זה, השיטה נזקקת לעשרה שימנים בלבד. כך למשל, אנחנו יודעים את שמו של המספר שבא אחרי העשרים ואחד או לפני העשרים ושלוש, גם מבלי שראינו אותו קודם לכן אי-פעם בחיינו. תארו לעצמכם מה היה קורא אילו נאלצנו להמציא שם נפרד וסימן נפרד עבור כל מספר, שלא בעזרת השיטה הזאת, או כל שיטה אחרת הדומה לה. ההנחה שבבסיס השיטה עשרונית היא, אם כן, שעולם המספרים הוא מסודר, ושאת הסדר הזה ניתן לשקף דרך שפה המושתתת עליו, דהיינו דרך השיטה עשרונית. ג'והן ווילקינס ניסה לעשות דבר דומה עבור עולם התופעות כולו. הוא הגה שיטה שתקיף ותארגן את כל המחשבות האנושיות ותבטא אותן באמצעות שפה "אנליטית".

שפה אנליטית כגון זו של ווילקינס מבוססת על חלוקת העולם למחלקות נפרדות ומקיפות, כך שכל תופעה או רעיון שייך למחלקה אחת ולאחת בלבד. ווילקינס חילק את העולם לארבעים קטגוריות, שבכל אחת מהן יש מינים, ובתוך כל מין יש זנים. לכל קטגוריה הוא שייך שתי אותיות, לכל מין עיצור ולכל זן תנועה אופייניים. כך, למשל, הצירוף DE מצייין יסוד; המילה DEB מציינת את היסוד הראשון, הוא האש; צירוף האותיות DEBA היא המילה המציינת חלק מאותו יסוד, כלומר, להבה. בדרך זו, ווילקינס חשב שניתן לכתוב כל דבר שבועולם או כל דבר שבני אדם יכולים לחשוב עליו. כשם שהשיטה העשרונית מסבירה מאליה כל מספר שהיא מציינת בסדרת הטבעיים, כך רצה ווילקינס שניתן יהיה להבין את הדבר המצויין על ידי המילה, בדרך של ניתוח האותיות המרכיבות אותו על פי השיטה, גם אם מעולם לא ראינו את המילה הזאת קודם לכן.

ווילקינס הוא לא היחיד בהיסטוריה שהגה שפות מהסוג הזה. בורחס מספר לנו על שפה אחרת שבה האות A מציינת את כל חיות; הצירוף AB מציין יונק; ABO מציין טורף; ABOJ מציין את משפחת החתוליים; ABOJE מציין חתול, וכן הלאה.

האופי המלאכותי של השפות הללו לא צריך להוות מכשול עקרוני לשימושן השוטף. בורחס ציין שניתן ללמד ילדים שפות אנליטיות בלי לספר להם שהן מלאכותיות, ורק מאוחר יותר, בביה"ס, יוסבר להם שהן בנויות על סמך מפתח אוניברסלי, באותה מידה שאנו עושים זאת לגבי המספרים. הכל טוב ויפה עד כאן. אלא מהי, מסביר לנו בורחס: כל השפות הללו מעלות שאלה בוערת אחת שלא ניתן להתעלם ממנה, דהיינו שאלת התאמתה למציאות של אותה חלוקת עולם על פי הארבעים קטגוריות של ווילקינס, או על פי כל שיטה אחרת דומה. בואו נסתכל, למשל, על הקטגוריה השמינית של ווילקינס, זו של האבנים. על פי החלוקה הזאת יש אבנים רגילות (כמו החצץ ואבן הגיר), מורכבות (כמו השיש, הענבר או האלמוג), אבני החן (כמו הפנינה או האופאל), ואבנים בלתי מסיסות (כמו הפחם, החרס, והזרניך). את הלווייתן, למשל, אנו מוצאים בקטגוריה השש עשרה של ווילקינס: הוא מוגדר כדג משריץ ומוארך. הקוראים שטרם הבחינו בבעיה אליה מרמז כאן בורחס יגלו זאת מיד. החלוקה של ווילקינס, טוען בורחס, היא דו-משמעית, ויש בה חסרים ויתרונות. על מנת לחדד את הבעיה הוא משווה את חלוקה של ווילק'נס לחלוקה אחרת של עצמי העולם, שאי-פעם הוא קרא עליה באיזו אנציקלופדיה סינית נשכחת. באותה אנציקלופדיה, כך בורחס מספר לנו, מחלקת החיות מורכבת מין המינים הבאים: א. חיות השייכות לקיסר; ב. פוחלצים; ג. חיות מבויתות; ד. חזירונים; ה. בנות-ים; ו. חיות אגדיות; ז. כלבים משוטטים; ח. חיות שנכללו בחלוקה הנוכחית; ט. שמתנועעות כאחוזות תזזית; י. שלא ניתנות למנייה; יא. שנצבעו במכחול דקיק עשוי שערות גמל; יב. וכו'; יג. שזה עתה שברו את האגרטל; יד. שמרחוק נראות כזבובים.

החלוקה הזאת של האנציקלופדיה הסינית נראית לנו אולי שרירותית ומגוחכת, אך לדעתו של בורחס זו של ווילקינס איננה פחות שרירותית ממנה. למעשה, הוא טוען, אין חלוקה או שיטת מיון של מרכיבי היקום, שאיננה שרירותית והשערותית באותה מידה. זו בדיוק הנקודה שבורחס רוצה להדגיש בעזרת מסתו הקצרה. והסיבה לשרירותיות הזו היא פשוטה למדי: איננו יודעים בכלל מה הוא היקום הזה; מהו אותו קוסמוס שהורישו לנו היוונים. ולשם חיזוק טענתו בורחס מצטט את מיודענו הסקפטי, דיוויד יום:

העולם—כותב יום—איננו אולי יותר מאשר שרבוט ראשוני של איזו אלוהות ילדותית, אשר זנחה אותו באמצע הביצוע, מבווישת לנוכח התוצאה הלקויה. הוא יצירה של אל זוטר, אשר האלים הבכירים לועגים לו. הוא יצירתו המבולבלת של אלוהות ישישה בגמלאות, אשר איננה עוד בין החיים.

הדימוי הזה של היקום כמעשה בלתי גמור של אלוהות מדרגה שניה, הוא דימוי אהוב מאוד על בורחס, והוא מוצא אותו במסורות פילוסופיות רבות. על דבריו של יום, בורחס מוסיף כאן את הדברים הבאים:

ניתן להרחיק לכת ולחשוך שאין בכלל יקום במובן האורגני, במובן המאחד שמיוחס למילה היקרה הזאת. ואם יש לה מובן, הרי שטרם הבנו את תכליתו. טרם הגינו את המילים, את ההגדרות, את האטימולוגיות, ואת המלים הנרדפות של המילון האלוהי הסודי.

בורחס מצהיר באופן ברור את עמדתו הסקפטית כלפי קיומו של קוסמוס במובן המקורי של המילה; כסדר יסודי ואולי בלתי נראה, שכל עולם התופעות מושתת עליו, ושבני אדם מנסים לחשוף ולהבין. אבל בורחס מוסיף ומסביר:

חוסר היכולת לחדור לתכנית האלוהית של היקום, לא יכולה, על אף כל זאת, להניאנו מלהציע תכניות אנושיות, הגם שברור לנו שהן ארעיות בלבד.

יחסו של בורחס למושג היקום הוא, אם כן, די אמביוולנטי, ממש כמו יחסו למושגים מטפיזיים רבים אחרים. בורחס לא שולל את האפשרות שאמנם מאחורי עולם התופעות הכאוטי לכאורה, מסתתר לו סדר קוסמי יסודי. אלא שהעמדה הסקפטית הבסיסית שלו מביאה אותו להטיל ספק בכל הנסיונות של בני האדם לחשוף את מהותה של המציאות הקוסמית. הכשלונות המרובים שנרשמו לאורך ההיסטוריה בנסיון לחשוף את מהות הקוסמוס הופכים אצל בורחס לחומר גלם אידאלי שהוא מנצל עד תום בכתבתו. אמביוולנטי הוא גם יחסו של בורחס לכאוס. בורחס יחפש את הכאוס בכל מערכת שמתיימרת להציג את הסדר הקוסמי של היקום, אך בה במידה הוא מראה לנו שאין כאוס ללא סדר, ועל כן, כאוס וסדר מופיעים בכתבתו כשתי פנים של אותו מטבע. יתר על כן, כאוס וסדר קשורים בשתי הדימויים המזוהים אולי יותר מכל עם בורחס: הספריה והמבוך.

הדוגמה הקלאסית למטפורה של העולם כספריה וכמבוך מופיעה בסיפורו הידוע של בורחס: "הספרייה בבבל". הספרייה שעומדת במרכז עלילת הסיפור הזה ממוקמת בבניין הבנוי אינסוף אולמות בצורת משושה, זהים זה לזה וקשורים זה לזה באמצעות מסדרונות. במרכז כל אולם יש פיר עמוק לאורור. יש גם סולם לוליני שמחבר אולמות עליונים ותחתונים עד אינסוף. בכל אולם יש חדר כיסא זעיר וגם ראי המשקף דמויות באופן מדויק. יש הטוענים, מספר לנו בורחס, שהראי שבכל חדר הוא הרמוז היחיד לכך שהספרייה אולי איננה בכל זאת אינסופית, שכן, אם היא אכן אינסופית, לשם מה נחוצות ההשתקפויות המדויקות הללו?

הספרייה בבבל, שמייצגת את היקום, מאפשרת לבורחס להמחיש, בצורה מקורית מאוד, טענות פילוסופיות ידועות ובסיסיות. כך למשל, תוך מתיחת ביקורת שווה למטפיזיקה הרציונליסטית של קאנט ולהסברים המיסטיים על מהות היקום, בורחס מספר:

האידאליסטים גורסים שהאולמות המשושים הם הצורה ההכרחית של החלל האבסולוטי, או לפחות של האופן בו אנו תופשים את החלל. הם טוענים שלא ניתן לעלות על הדעת אולם משולש או מחומש. המיסטיקנים לעומתם מספרים, שחויית האקסטזה מגלה להם אולם עגול ובו ספר עגול ענק בעל כריכה מתמשכת, המקיף את כל הקירות; אבל עדותם מעוררת חשד ומילותיהם אפלות.

הספריה היא היקום ובינה לבין הספריות שבני-אדם בנו, על כל הספרים שנכתבו כדי לנסות ולהבין את היקום, מפרידה תהום עמוקה:

האדם, —הספרן הבלתי מושלם, יכול להיות פרי יצירתו של האקראי או של מכשף מרושע. היקום, בעל הנדוניה האלגנטית של מדפים, של כרכים חידתיים, של סולמות אינסופיים, ושל בתי כיסא למען הספרן המתישב בהם, יכול להיות רק פרי בריאת האלוהים. כדי להבין את המרחק המפריד בין האלוהי לבין האנושי, מספיק יהיה להשוות בין הסימנים הגסים והרוועדים שידי הנכשלת משרבטת על גב אחד הספרים, לבין האותיות האורגניות שבתוכם: דייקניות, עדינות, שחורות עד מאוד, סימטריות בכל נימי נפשן.

הספריה בנויה על פי סדר חמור שחוזר על עצמו בכפייתיות. בכל קיר בספריה יש חמישה מדפים ועל כל מדף יש שלושים ושניים ספרים. כל ספר מכיל ארבע מאות ועשרה דפים, כל דף ארבעים שורות וכל שורה כשמונים אותיות שחורות. תוכן הספרים משקף אף הוא מפתח כללי: הספרים מכילים את כל הציורופים האפשריים של אותיות האלף-בית יחד עם סימני הפיסוק. אלא שכאן, מתוך הסדר המוחלט שעליו מושתתת הספריה, אנו מגיעים היישר אל הכאוס: באחד מהמשושים, למשל, יש ספר שכל עמודיו וכל שורותיו מציגים את הציורף MCV, מתחילת הספר ועד סופו. ספר אחר, שלטענת בורחס הבריות מרבים לקרוא בו, איננו אלא "מבוך של אותיות", אבל בעמוד שלפני האחרון שלו אנו קוראים "הו זמן, הפירמידות שלך".

אנשים מנסים ללא הרף לתת פשר לתוכן הספרים ולסידורם, אך הדבר כלל וכלל אינו פשוט. האם קיימת בכלל משמעות לכאוס הזה? הם שואלים את עצמם. האם הסידור עונה לחוקיות ברורה כלשהי? לפני חמש מאות שנה, היה מי שהציע פתרון לחידת הספריה. הוא הבין את היסוד הקומבינטורי שעליו היא בנויה. הוא גם הגה השערה שהעדויות של כל נוסעי הספריה מאששות עד היום מעבר לכל ספק: אין בספריה כולה שני ספרים דומים. למעשה הספריה מכילה את כל מה שנכתב אי-פעם וכל מה שייכתב בעתיד ובכל השפות. הכל, אומר בורחס, ממש הכל. ובדרך של "פירוט הבלתי-אחיד", כהרגלו, ממחיש לנו בורחס מה כוונתו כשהוא אומר שהספריה מכילה "הכל":

תולדותיה המפורטות של העתיד, האוטוביוגרפיות של המלאכי-השרת, הקטלוג המדויק של הספריה עצמה, רבבות קטלוגים מזוייפים, הוכחת הזיוף שבקטלוגים הללו, הוכחת הזיוף של הקטלוג האמיתי, הבשורה הגנוסטית על פי בסילידס הקדוש, הפירוש לבשורה הזו, הפירוש של הפירוש לבשורה הזו, הסיפור האמיתי על המוות שלך, התרגום של כל ספר לכל השפות,...

וכן הלאה וכן הלאה. בורחס מאוד אוהב, וכבר ראינו דוגמאות לכך, להמחיש על ידי הרשימות הללו את הפשר האמיתי של מושגים או דימויים שמאחוריהם עומדות כמויות אדירות או אינסופיות, ושלא הפירוט הזה איננו יורדים באופן בלתי-אמצעי לסוף משמעותו של גודלן הכביר. על כל פנים, מזהיר אותנו בורחס, מדובר כאן בכמות ענקית ובלתי נתפסת אולי של ספרים שונים, אך בשום אופן לא בכמות אינסופית, שהרי מספר האותיות שיש בכל ספר הוא קבוע, ולכן מספר

הצירופים בעלי הגודל הקבוע הזה , שבנויים מתוך עשרים וחמישה הסימנים הרלוונטיים , הוא מספר סופי.

גילוי טבעם של ספרי הספריה הלהיב את דמיונם של בני האדם , כך בורחס ממשיך ומספר , שכן התברר שמספיק יהיה לחפש את הספר המתאים כדי למצוא את הפתרון לכל תעלומה , וגם הצדקה מוסרית לכל מעשה . היו שקיוו למצוא הסבר למקור הספריה עצמה וגם לקיומו של הזמן . אפילו הטענה שלשון הפילוסופים לא ממצה ומתוחכמת מספיק כדי לתת תשובה לשאלות כגון אלה — טענה שאכן העלו מיסטיקנים אחדים לאורך ההיסטוריה האנושית—לא הדאיגה במיוחד , שכן גם השפה הבלתי נתפשת ביותר , הנחוצה אולי לצורך הסבר היקום , מצויה אף היא בספריה , כשם שהמפתח להבנתה מצוי שם אף הוא . אך כל השמחה והאופטימיות לנוכח אפשרות הבנתה הסופית של הספריה על בסיס הספר הנכסף התבררה כמוקדמת מדי , משום שמימדיה המוגזמים של הספריה הופכים את החיפוש אחריו לחסר סיכוי.

כל שורה בסיפור הזה של בורחס מכילה פנינים שקושרות את רעיון הספריה האוניברסלית לרבות מן השאלות שמעסיקות אותו לכל אורך הדרך : זמן, נצח, וחזרה נצחית ; סופי ואינסופי ; פולחן הספרים ושריפות המוניות של ספרים , והאיוולת שבשניהם ; ועוד רבים אחרים . ברור שלא נוכל לדבר על כל אלה כאן . אך הקוראים יצליחו לפחות לטעום את טעמה של הדרך שבה בורחס משלב את כל הנושאים הללו בסיפורו , אם אצטט מתוך הפסקה האחרונה שלו . הם כולם משתלבים כאן עם הנושא המרכזי של הסיפור, דהיינו, המיזוג שלא ניתן להפרדה בין כאוס לסדר :

אולי הזקנה והפחד מתעתעים בי — כותב בורחס לסיום—אבל יש בי חשש שהמין האנושי ... עומד בפני הכחדה , בעוד שהספריה תשאר לנצח : מוארת, בודדה, אינסופית, חסרת תנועה באופן מושלם, עמוסת כרכים יקרים, חסרת תכלית, בלתי מושחתת, סודית.

זה עתה כתבתי **אינסופית**. לא השחלתי את התואר הזה רק מכח ההרגל הרטורי . אני טוען שאין זה מנוגד להגיון לחשוב שהעולם אינסופי . אלה הגורסים שהוא סופי , משערים שבמקום מרוחק עד מאוד , יכולים המסדרונות והסולמות לפתע להסתיים ללא הסבר . השערה זו היא חסרת שחר . אלה הטוענים שאין לעולם גבולות שוכחים שמספר הספרים האפשריים הוא אמנם גדול , אך בכל זאת מוגבל . אני מעז לרמוז את הפתרון הבא לחידה עתיקת הימים : הספריה היא בלתי- מוגבלת ומחזורית . נוסע נצחי שיחצה אותה בכיוון כלשהו, יוכח כעבור מאות בשנים , שאותם כרכים חוזרים על עצמם באותו אי- סדר עצמו (ואי-סדר החוזר על עצמו הופך בסופו של דבר לסדר : הסדר, בה"א הידיעה). בדידותי—

סיכם בורחס בהודעה אישית—נמלאת שמחה לנוכח התקווה האלגנטית הזאת.

הכאוס, אם כן, נוצר מהתרבות כפייתית של חוקי הסדר , ועל כן הוא עצמו רווי סדר . אך בו בזמן, המהות הכאוטית של עולם התופעות יוצרת, מתוך חזרה אינסופית על עצמה , סדר קוסמי, שהוא סדר יחיד וקבוע , והוא עצמו רווי כאוס . בורחס שואב את הרעיונות היפים שלו , בדבר המיזוג בין

כאוס לסדר, מתוך התייחסותו על בסיס אסתטי לתורות קוסמולוגיות שמקורן תרבויות שונות. באופן מתפיע, אולי, רעיונות דומים לאלה זוכים לפופולריות רבה בשנים האחרונות בתחומי מדע שונים, בדמות מה שנהוג לכנות תורות הכאוס.

יש כבר חוקרים מלומדים שהזדרזו להכתיר את בורחס כמבשר של תורות הכאוס המדעיות, וזה באמת רעיון טוב ונחמד. למשל, שני אתרי אינטרנט יפים להפליא ומלאים במידע מעניין מאוד, שמוקדשים במלואם לבורחס וליצירתו, עמוסים לעיפה בגרפים של פרקטלים, שהוא הדימוי הפופולרי האולטימטיבי של הגי אומטריה של הכאוס. גם ספרים ומאמרים המפתחים את התזה הזאת לפרטיה ראו אור לאחרונה. וזה גם נכון שהגיאוטריה הפרקטלית מבטאה באופן מדעי ומדויק, אך בו בזמן מוחשי ומאיר עיניים, את הרעיון של בניית חוקיות מתוך כאוס, או של בניית כאוס המבוסס על חוקיות קבועה. אבל, לדעתי, יש משהו מטעה ומוטעה ביסודו בהשוואות מהסוג הזה. לקבוע קשר רעיוני ישיר ואפילו השפעה בין בורחס לבנואה מנדלברוט (Benoit Mandelbrot), מייצגו הבולט של המחקר הפרקטלי, הוא בבחינת אי-ידיעה מדעית גמורה, וגם, ובעיקר, של אי-הבנה יסודית את בורחס.

נחמד ויפה לדבר על בורחס כמבשר של מנדלברוט, באותו מובן ספרותי ומטפורי שבורחס עצמו הגה כאשר דיבר על זנון כמבשרו של קפקא. אך כפי שבורחס עצמו אמר בבירות חד-משמעית, שנים רבות עוד לפני שכתב את סיפורו על פייר מנארד או כל סיפור אחר בסגנון הזה: "הארכאיזם והאנכרוניזם הם גם ז'אנרים ספרותיים, זאת אני יודע; אבל שימוש מושכל בהם בכוונת תחילה הוא דבר אחד, ולפשוט בהם בדרך אומללה, הוא דבר אחר לחלוטין." זה עקרון שחשוב מאוד לזכור כשבאים להעריך את השפעותיו של בורחס, ובמיוחד על השפעותיו כביכול על תחומים מדעיים. קביעת קשר רעיוני ישיר, מעבר לרמה המטפורית, בין בורחס לבין והבטים רבים של המתמטיקה והפיזיקה בימינו הוא בבחינת שימוש אומלל ובלתי מושכל בכלים הספרותיים היפים שבורחס כה הצטיין בפיתוחם.

עוד אחד מהאמביוולנטיות המרתקות הקשורות ביצירתו של בורחס היא תשומת הלב המרובה שהוא ממקד במוטיב של הגורל האנושי. על אף הכאוס המוחלט המאפיין את עולם התופעות, ועל אף חוסר היכולת של בני האדם לפענח את התכנית האלוהית של היקום — רעיונות חשובים שעליהם כבר דיברנו רבות — יש רעיון אחד שבורחס אוהב לאמץ כבסיס לסיפוריו, כאילו שהוא מתקיים בוודאות מוחלטת שלא ניתן לברוח מפניה: הגורל האישי של כל אדם ואדם. המוטיב של האדם הפוגש את גורלו בסוף הדרך, הוא, אם כן, נושא בורחסיאני טיפוסי נוסף שאפשר לצרף לרשימתנו ההולכת ומתארכת.

"יש מספר מצומצם של עלילות אפשריות — כותב בורחס במקום אחד — אחת מהן היא זו של האדם הפוגש את גורלו." ואכן, "העלילה" הוא שמו של קטע קצרצר שבו בורחס מפתח בתמציתיות את הרעיון הזה. אני מביא כאן את הקטע בשלמותו, לטובת הקוראים:

כדי שאימתו תהיה מושלמת , מגלה יוליוס קיסר מ בעד הפנים והפלדה , בעת שהפגיונות חסרי הסבלנות של חבריו צרים עליו למרגלות הפסל , את פניו של מרקוס יוניוס ברוטוס , בן טיפוחיו , או שמא בנו האמיתי . הוא איננו מתגונן עוד וצועק : " גם אתה , בני!" שקספיר וקוודו (Quevedo) משמרים במחזות שלהם את הזעקה הפאתטית הזו.

הגורל מאוהב בחזרות , בגרסאות משתנות , ובסימטריות. תשע מאות שנה מאוחר יותר , בדרומו של מחוז בואנוס איירס , גאוצ'ו אחד מותקף על ידי חבריו הגאוצ'ו יס. בנפילתו הוא מזהה אחד מהם , שהוא עצמו היה סנדקו . הוא פונה אליו בטרזניה עדינה ובתדהמה איטית (ואת המילים שלו צריך לשמוע , לא לקרוא) : Pero, che! [ואולי תרגום מתאים לעברית של זה יכול להיות : " בחייך!"]. האיש נרצח והוא אינו יודע כי הוא מת רק כדי שתמונה אחת מתוך מחזה תחזור ותתממש בחיים.

כמובן שעניינו של בורחס בנושא הגורל האנושי אינו נובע מאיזו אמונה מיסטית , בין אם בעלת גוון מערבי או מזרחי . עבור בורחס , הגורל הוא פשוט נושא ראוי לכתיבת ספרותית . דברנו כבר על הקסם שבורחס מגלה בדרך פעולתה המסתורית של אותה שרשרת אינסופית של סיבות ותוצאות , שכל מעשי האדם יוצרים בהיסטוריה . שרשרת אינסופית ומורכבת כל כך היא המצע הטבעי לצמיחתו של כאוס , אך בורחס מתעניין באחדים מסיפוריו דווקא באותם מקרים שבהם , על אף האפשרויות האינסופיות הפתוחות למימוש , מתרחש דווקא המקרה הפשוט והצפוי מראש . מכל הסיבות האפשריות , ומאינסוף העלילות הפוטנציאליות , לבסוף מתממשת רק אפשרות אחת : זו, שבתוך הכאוס האיום של הס יבתיות ההיסטורית, מציית דווקא לחוק אחד פשוט וקבוע, החוק של האדם הפוגש את גורלו.

מתוך הדוגמאות הרבות שניתן להזכיר כאן למוטיב הבורחסיאני הזה , אזכיר רק סיפור אחד ידוע מאוד, "גן השבילים המתפצלים".

גיבור הסיפור הוא מרגל סיני בשם יו צון , הפועל לטובת הגרמנים במלחמת העולם הראשונה. ברגע מסויים חי יב יו צון להעביר לידי מפעיליו את שם המקום שבו פרוסות סוללות הארטילריה האנגלית על אדמת צרפת , כדי שחיל האוויר הגרמני יוכל להשמידן בזמן . משמתברר לו שהאנגלים עלו על עקבותיו, מתחיל יו צון לברוח תוך שהוא מחפש דרך להעביר את המסר החשוב. "עשר דקות הספיקו לי כדי להגות את התכנית , " אומר יו צון , אבל פשר תכניתו המשוכללת להעברת המסר יתברר לנו רק בסוף הסיפור.

יו צון נוסע ברכבת עד ביתו של איזה דוקטור סטפן אלברט . מדובר בסינולוג ידוע , שחקר לעומק את יצירתו של צוי פן , אבי סבו של יו צון , ומי שבחיייו היה מושל המחוז של יונאן . תוך כדי כהונתו, התנזר צוי פן מן העולם כדי לכתוב ספר וכדי לבנות מבוך , שאיש לא יהיה מסוגל למצוא בו את דרכו. צוי פן נרצח כעבור שלוש עשרה שנה , ומחספר לא נותרו אלא אוסף כאוטי של כתבי יד , בעוד שאת המבוך איש לא ראה מאז ועד היום.

הדוקטור אלברט חקר ומצא שהספר והמבוך של צוי פן הם שני שמות שונים לאותו הדבר עצמו. "גן השבילים המתפצלים " הוא הספר של צוי פן , וגם מבוכו. הדבר התברר לדוקטור אלברט כאשר

הבין שהשבילים של צוי פן לא מתפצלים בחלל , אלא בזמן . בכל סיפור , כך הוא מסביר ל- יו צון כאשר זה מגיע לביתו , כל אימת שעומדות מול אדם מספר אלטרנטיבות , הוא חייב לבחור באחת מהן ולזנוח את האחרות . בספרו , מצא צוי פן דרך לבחור בו זמנית בכולן . זאת הסיבה למראה הכאוטי של כתבי היד. הדוקטור אלברט מסביר לאורחו :

נניח שפאנג יודע סוד מסויים . אלמוני דופק בדלתו . פאנג מחליט להורגו . יש כמובן פתרונות רבים אפשריים לסיפור הזה : פאנג יכול להרוג את האורח הבלתי קרוי , האורח הבלתי קרוי יכול להרוג את פאנג , שניהם יכולים למות , וכו'. ביצירתו של צוי פן , כל הסיומים האפשריים מתממשים . כל אחד הוא נקודת מוצא להסתעפות נוספת. למשל : אתה מגיע לבית הזה. בעבר אפשרי אחד אתה אויב שלי, באחר אתה ידיד.

הדוקטור אלברט מסביר ליו צון, למה לדעתו מדובר כאן בחיבור שעוסק בזמן : הסיבה היא שצוי פן לא מזכיר את המילה הזאת לאורך כל היצירה כולה . זו לדעתו של דוקטור אלברט הדרך הבדוקה ביותר כדי להדגיש שזהו הנושא המרכזי שלה . לדעתו, "גן השבילים המתפצלים" הוא תיאור של היקום כפי שצוי פן הבין אותו . בניגוד לזמן האבסולוטי המקובל בפיזיקה הקלאסית , צוי פן האמין בקיומה של רשת אינסופית של זמנים חופפים ומקבילים , רשת הולכת וגדלה , שזרמיה השונים משתלבים , נחתכים , מתכנסים ומתבדרים ללא הרף , ושכסופו של דבר מכסים את כל האלטרנטיבות הלוגיות האפשריות.

אנחנו לא קיימים ברוב רובם של זמנים אלה — מסביר הדוקטור אלברט ל- יו צון. בחלקם אתה קיים ואני לא , באחרים אני כן ואתה לא . בזמן הזה , אשר האקראי המוצלח מזמן עבורי , אתה מבקר בביתי . בזמן אחר , אתה חוצה את הגן ומוצא אותי מת . בזמן אחר , אני אומר את הדברים האלה, אבל אינני יותר מאשר טעות, רוח רפאים.

בזמן שהם מדברים , מבחין יו צון שהקצין האנגלי הרודף אחריו הגיע לביתו של הדוקטור אלברט . הוא מבקש מהדוקטור להראות לו מכתב מסויים , וכשזה מסתובב לחפש , יו צון יורה בגבו . יו צון נתפש על ידי האנגלי ונלקח למעצר . סופו ברור , אך הוא מסביר לנו שתכניתו להעברת המסר לגרמנים התממשה ופעלה כפי שהוא תכנן . השם הסודי של העיר שעל הגרמנים לתקוף נקלט בברלין , והעיר אמנם הופצה בזמן . כל זאת התברר ליו צון אגב קריאה באותם עיתונים אנגליים שדווחו על הרצח המיסטורי של הסינולוג הנודע בידי איש זר בשם יו צון . מסתבר , אם כן, המפעיל שלו הבין את הבעיה שעמדה בפני יו צון : למסור בתוך המולת המלחמה את שם העיר . שם העיר היה אלברט , (שם אמיתי של עיר השוכנת בפיקרדי , קרוב לאמיאן , בצרפת) ויו צון לא מצא דרך אחרת למסור אותו, מלבד לרצוח איש בשם הזה.

וכך, על אף העלילות האינסופיות שבהן יו צון פוגש את הדוקטור אלברט ושיכלו להתקיים בזמנים השונים שגן השבילים המתפצלים מלמד על אודות קיומן , יו צון מימש דווקא את הפשוטה והצפויה מראש מבינהן : הוא מילא בזמן הנכון את יעודו, ומסר את המסר לגרמנים.

גן השבילים המתפצלים זכה לאינספור פרשנויות, הכוללות התייחסות לרמז על אלברט איינשטיין, בשמו של הסינולוג, ולתפיסת הזמן הנובעת מתורת היחסות שלו. כפי שכבר ציינתי, דרישה מידה רבה של זהירות כדי לקבוע קביעות מהסוג הזה, ובמיוחד שלא ברור עד כמה הן מעניינות. מה שברור הוא, על כל פנים, שבסיפור הזה משתלבים, פעם נוספת, רבים מן הנושאים הבורחסיאניים הקלאסיים, ובפרט הנושאים של הזמן, הכאוס, הסיבתיות והגורל.